

Prózy Jána Roznera a Bratislava (spisovateľ – autobiografia – mesto)

Radoslav Passia

PASSIA, R.: Works of Prose by Ján Rozner and Bratislava
(The Writer – the Autobiography – the Town)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 64, No. 2, p. 104 – 117

Key words: urban space,
autobiography, Bratislava,
writer as a social role

The research into the spacial categories is enjoying a lot of attention in contemporary literary theory as well as in interdisciplinary research. In the introduction the author of the paper offers an overview of certain theoretical and practical approaches to the phenomenon of town in Central Europe. Then he deals with the autobiographical works of prose written by Ján Rozner (1922 – 2006), especially the books *Noc po fronte* (The Night after the Front, 2010) and *Výlet na Devín* (The Trip to the Devín Castle, 2011). The attention is mainly paid to the analysis of the relationships between: 1.) the literary representation of the urban space 2.) the autobiographical genre and 3.) the writer's personality. He arrives at the conclusion that in case of J. Rozner's prosaic work the three theoretical issues are inseparably connected. „Rozner's“ Bratislava is not only the background in his works of prose, the space effectively contributes to the way the writer artistically captures the basic subject, which is the relationship between the Central European intellectual and the complicated cultural and political history of the region in the 20th century. J. Rozner uses retrospective narration in order to come to terms with his own problematic past and the literary representation of Bratislava serves as part of the process of intellectual „reanimation“ of the writer in contemporary Slovak culture.

Kľúčové slová: urbánny priestor,
autobiografia, Bratislava,
spisovateľ ako sociálna rola

Nielen v stredoeurópskom priestore sa stalo mesto – jeho „portrét“ – neobyčajne populárnou a produktívnou témou v rozličných literárnych žánroch, predovšetkým v eseji. Podobné tendencie badať aj v oblasti humanitného výskumu – okrem iného v literárnej vede, historiografii a kultúrnych štúdiách všeobecne.¹ Ak sa sústredíme len na ostatné desaťročia a užšie vymedzený priestor strednej Európy (povedzme v hraniciach bývalej rakúsko-uhorskej monarchie), výberovo možno menovať hneď niekoľko relevantných prác venovaných tunajším mestám. Takými sú nesporne *Magická Praha* Angela Mariu Ripellina (taliansky orig. *Praga*

magica vyšiel v roku 1973, prvé české vydanie v Čechách v roku 1992, predtým v exilovom vydavateľstve Index), *Dunaj* Claudia Magrisa (*Danubio*, 1986, prvé české vyd. v roku 1992), či knihy bližšie žánru vedeckej eseje, ako napríklad *Viedeň na prelome storočí* Carla E. Schorskeho (*Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, 1981, čes. preklad 2000), *Budapešť 1900: Historický portrét mesta a jeho kultúry* Johna Lukacsa (*Budapest 1900. A Historical Portrait of a City and Its Culture*, 1988)² alebo *Krakov v strednej Európe* Jaceka Purchlu (*Kraków w Europie Środkowej*, 2000). Podobne vzniklo viacero metodologicky odlišných literárnovedných prác skúmajúcich na konkrétne vymedzenom časovom období a materiáli „obraz (stredoeurópskeho) mesta“, tu spomeniem aspoň *Citlivé mesto. Eseje z mytopoetiky* Daniely Hodrovej (2006), knihu Katarzyny Kotyńskej *Lvov. Znova o čítaní mesta* (*Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*, 2015) a *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre* (2013) Jozefa Tancera, ktorého pohľad na problematiku obrazu mesta v literatúre je interdisciplinárny, inšpirovaný kultúrnymi štúdiami, semiotikou a imagológiou so základným cieľom skúmať „spôsoby, akými literárne texty vytvárajú významový priestor“.³ Samostatným žánrom sú antológie beletristických, esejistických a publicistických textov o konkrétnych mestách.⁴

Už z tohto neúplného prehľadu venovaného len fenoménu mesta možno povedať, že priestorovým kategóriám vo fikčných aj nefikčných žánroch sa v súčasnom literárnovednom, ale aj interdisciplinárnom bádaní venuje značná pozornosť. Okrem spomenutých prác vychádzam z aktuálnych výskumov českej a poľskej literárnej vedy. Množstvu ďalších teoretických koncepcií venovaných krajine a iným priestorovým fenoménom, ktorých môže byť mesto a jeho literárne reprezentácie súčasťou, sa teraz nebudem venovať.⁵

1 Súčasnú mnohostrannú vedeckú diskusiu o problematike mestského priestoru rekonštruuje v úvodných kapitolách svojej knihy *Kmitavá mozaika. Městský prostor a literární dílo* Joanna Derdowska, ktorá dokonca píše o „priestorovom obrate“ v humanitných vedách (DERDOWSKA, Joanna: *Kmitavá mozaika (Městský prostor a literární dílo)*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2011, s. 13).

2 J. Lukacs sa vo svojom opise kultúrno-spoločenskej atmosféry Budapešti okolo roku 1900 zmieňuje z nemaďarských národností prakticky len o Nemcoch a Židoch. Do polemiky s J. Lukacsom vstúpil kultúrny historik Csaba G. Kiss, ktorý vo svojej eseji *Lights and Shadows – Their Budapest* hovorí o „ich Budapešti“, čím má na mysli aktívnu kultúrnu prítomnosť viacerých ďalších národností v hlavnom meste vtedajšieho Uhorska: Z toho podľa neho vyplýva aktuálna potreba pokúsiť sa o rekonštrukciu kultúrneho života Slovákov, Srbov a ďalších národností v Budapešti, ako aj o inklúziu ich aktivít do celkového obrazu metropoly na prelome 19. a 20. storočia. Pozri KISS, Csaba G.: *Understanding Central Europe: Nations And Stereotypes*. Budapest: Nap Kiadó, 2013, s. 89 – 97.

3 TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, 2013, s. 17.

4 Napríklad spisovateľ Dušan Šimko zostavil antológiu *Košice-Kaschau. Ein Reise- und Lesebuch* (2013), ktorá obsahuje ukážky diel z rôznych literatúr v rozpätí od novoveku do súčasnosti. Podobný projekt *Košická čítanka* (dva diely, 2011 a 2016) pripravil Milan Kolcun. László Sturm a Erzsébet Dobsonyová zostavili antológiu *Prešovské zrkadlo* (v maď. orig. *Eperjesi tükör*, 2013) venovanú maďarskej beletrii inšpirovanej mestom Prešov. Literárnu čítanku o Prešove *Hlasy mesta* zostavil aj Ľudovít Petraško (2015), vydavateľstvo F. R. & G. vydalo žánrovo pestrý zborník textov o slovenských mestách *Moje mesto* (2014, o Bratislave v ňom píše Pavel Vilikovský). Samostatnou rozsiahlou kapitolou sú v slovenskom kontexte publikácie o Bratislave, najmä z produkcie vydavateľstva Marenčin PT. Sociálnu kultúru „starej“ Bratislavy dlhodobo skúma etnológ Peter Salner, ktorý je aj autorom viacerých popularizačných kníh o tomto meste. Sociolingvisticky orientovaný pohľad na medzivojnovú Bratislavu podal v súbore oral history rozhovorov *Rozviazané jazyky* (2016) Jozef Tancer.

5 Viac k tejto problematike pozri napr. MALURA, Jan – TOMÁŠEK, Martin (eds.): *Krajina. Vytváranie priestoru v literatúre a výtvarnom umení*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity, 2012.

V tejto štúdii mi však nepôjde „len“ o analýzu a interpretáciu literárnej reprezentácie mesta (Bratislavy) v prozaických knihách spisovateľa, publicistu, kritika, divadelného a literárneho pracovníka, prekladateľa Jána Roznera (1922 – 2006). Mojm cieľom je priblížiť sa k uchopeniu jeho umeleckej špecifikosti v trojčlenke vzájomných vzťahov medzi vysoko individualizovanou reprezentáciou mestského priestoru, ako ju ponúka J. Rozner, autobiograficko-memoárovým žánrom a na pozadí predošlých dvoch priestorovo-žánrových kategórií sa kreujúcim sebaobrazom intelektuála istého osobnostného typu a v istej sociálnej role. Takéto prepojenie troch relatívne samostatných teoretických tém (rola spisovateľa, autobiografický žánr a literárny priestor) v jednom výskumnom diskurze, nemožno funkčne, teda z hľadiska jeho reálneho prínosu, uplatňovať všeobecne, naopak, pracujem s ním ako s ad hoc interpretačnou metódou, ktorú v prípade Roznerovho originálneho prozaického diela považujem za adekvátnu a produktívnu.

Po symbolickom návrate J. Roznera do slovenského kultúrneho kontextu po vydaní jeho troch prozaických kníh sa totiž ako dôležitá publicisticko-literárno-kritická téma vynoril problém funkcií, úloh a postavenia tejto postavy v slovenskej povojnovej kultúre. Iniciátorom týchto debát nebol len samotný fakt edičného sprístupnenia dovtedy zväčša neznámych textov, ale predovšetkým autorom ponúknutý „konvexný“ sebaobraz, sústredený na niekoľko kľúčových období a udalostí, iné kľúčové obdobia zase príznakovo zostávajú mimo hlavného zorného poľa autobiografického rozprávača, aj keď sú na jeho okrajoch latentne prítomné. Už bezprostredná dobová percepcia Roznerových próz teda naznačila, že autobiografická sebareflexia má v tomto prípade aj iný účel, pre autora je východiskom k retrospektívnemu hľadaniu, prehodnocovaniu a bilancovaniu svojej spisovateľskej a intelektuálnej roly, je pokusom o rekonštrukciu psychologicko-sociálnej genézy neskorších ľudských, ale aj profesionálnych postojov. V štúdii si budem všímať predovšetkým aktívnu a v mnohom kľúčovú úlohu priestoru v tvarovaní autorovej výpovede, tak ako ju chápe súčasná geopoetika.⁶ Sústredím sa predovšetkým na knihy *Noc po fronte* a *Výlet na Devín*, zasadené do medzivojnovnej Bratislavy. Len pripomením, že autorov výrazný vstup do slovenskej literatúry sa konal až posmrtné, keď ako prozaik knižne debutoval románom *Sedem dní do pohrebu* (2009). Počas jeho života na Slovensku mu vyšli iba literárnovedná kniha *Davisté a jejich doba* (v češtine, 1966) a autorský výber z literárnych kritik *Pohľad v zrkadlách* (1969).

Meno J. Roznera sa po jeho emigrácii z Česko-Slovenska do Spolkovej republiky Nemecko v druhej polovici sedemdesiatych rokov najprv nútene vytratilo z verejného diskurzu a neskôr upadlo do „polozabudnutia“. Roznerova umelecká kritika predovšetkým v oblasti literatúry a divadla zostáva v súčasnom kontexte „znovuobjavenia“ (či skôr rekontextualizácie) jeho práce do istej miery skrytá, prinajmenšom nedostatočne reflektovaná, v tejto štúdii sa ňou však nebudem detailnejšie zaoberať. J. Roznerovi ako literárnemu kritikovi venovala samostatnú štúdiu Ivana Taranenkova. Okrem iného zaregistrovala podobné „autorekonfigurovanie“ jeho politických a kultúrno-spoločenských postojov, aké už bolo identifikované (o tom ďalej) v Roznerových prozaických dielach. Rozner-kritik v *Pohľade*

6 K pojmu geopoetika bližšie pozri napr. RYBICKA, Elżbieta: *Geopoetyka*. Kraków : Universitas, 2014, s. 61 – 122.

v *zrkadlách* priznáva, že jeho skoršie práce (z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia) neobsahujú „momenty pravdy“, za podstatnú črtu tohto obdobia považuje „stratu individuality“, ktorá bránila vzniku „vlastného poznania“.⁷

Vo vymedzenom rámci dvoch prozaických kníh (*Noc po fronte*, *Výlet na Devín*) s prihliadnutím k tretej (román *Sedem dní do pohrebu*) sa sústredím na mestský priestor, resp. na konkrétne miesto – Bratislavu.⁸ Nebudem sa samostatne zapodievať problematikou autobiografického žánru, pojem autobiografia chápem v intenciách teórie autobiografického paktu Phillipa Lejeunea ako „prozaický príbeh skutočnej osoby, ktorá rekapituluje svoju existenciu, ak kladie dôraz na svoj osobný život a jeho historický priebeh“, samozrejme, v relativizujúcom kontexte jazykovo-rétorického postštrukturalistického obratu, ktorý u nás naposledy, práve s prihliadnutím k špecifikám tohto žánru, interpretoval Tomáš Horváth vo svojej štúdii o autobiografických stratégiách v textoch Jána Hrušovského.¹⁰ Roznerove tri prozaické knihy ako celok naozaj spĺňajú základné atribúty autobiografického žánru:¹¹ Ide o prozaické texty, ktorých obsahom je vlastný život J. Roznera v pomerne širokom časovom rozpätí od detstva (*Výlet na Devín*) cez dospievanie a mladosť (*Noc po fronte*) až po dospelý vek (*Sedem dní do pohrebu*). Prepojená identita autora a rozprávača nevyplýva len z využitých reálií a priestorovo-historického kontextu próz, ale autor ju na viacerých miestach potvrdzuje aj jednoznačnejšie (napríklad použitím iniciál svojho mena J. R. – *Výlet na Devín*), hoci tu treba evidovať odlišnosť medzi jeho dvoma knihami s rozprávačom v 1. os. sg. a románom *Sedem dní do pohrebu*, kde sa autor snaží o istý dištančný efekt pomocou rozprávania v 3. os. sg.

Niektorí kritici a recenzenti po vydaní poslednej z trojice autorových prozaických kníh upozornili, že v jeho časovo postupnom autobiografickom rozprávaní absentuje obdobie začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia, keď J. Rozner patrila k jednoznačným podporovateľom komunistického režimu,¹² v tomto zmysle má celok Roznerovho prozaického diela „neautobiografickú“ časovú ruptúru, ktorá narušuje ucelenosť evolučných dejín individua ako jednu z konvenčných požiadaviek kladených na autobiografický žáner.¹³

7 Bližšie pozri TARANENKOVÁ, Ivana: K autoportrétu literárneho kritika v premenách doby (Literárny kritik Ján Rozner v rokoch 1954 – 1963). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 3, s. 252 – 262.

8 Rozlíšenie medzi priestorom ako abstraktnou kategóriou a miestom ako konkrétnou ponúka napr. Elżbieta Rybicka vo svojej knihe *Geopoetyka* (Rybicka, c. d., s. 306), podobne chápe vzťah týchto dvoch pojmov Joanna Derdowska, ktorá podáva aj prehľad ďalších teoretických prístupov (Derdowska, c. d., s. 49 – 52).

9 Cit. podľa NÜNNING, Angsar (ed.): *Lexikon theorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006, s. 578. Prehľad názorov na problematiku autobiografie v súčasnej literárnej vede ponúka napr. Almut Finck (FINCK, Almut: Pojem subjektu a autorství: K teorii a dějinám autobiografie. In: PECHLIVANOS, Miltos a kol. (eds.): *Úvod do literární vědy*. Praha: Herrmann & synové, 1999, s. 279 – 289).

10 HORVÁTH, Tomáš: „Ja“ ako detstvo, ako mesto, ako žáner a „ja“ ako fikcia. In: TARANENKOVÁ, Ivana (ed.): *Možnosti autobiografickosti*. Bratislava – Trnava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 91 a nasl.

11 V. Barborík žánrovú príslušnosť Roznerových textov rieši v všeobecnejším označení „knihy miesta (...) knihy spomienkové, texty pamätavej rekonštrukcie osobnej biografie“ (BARBORÍK, Vladimír: Necelý život: poznámky k celku Roznerovho memoárového diela: Pri vydaní knihy Jána Roznera *Výlet na Devín*. In: *Romboid*, roč. 47, 2012, č. 3, 2012, s. 60, zvýr. V. B.), v titulku svojho článku označuje Roznerove prózy za memoárové. Ak chápeme autobiografiu ako žáner pojednávajúci predovšetkým o živote rozprávajúceho jednotlivca a memoáre ako žáner približujúci aj ďalšie okolnosti, udalosti, fakty autorovho životného priestoru, v prípade Roznerových próz sú tieto dva žánre prakticky nerozlišiteľné. Veľké Dejiny (spoločnosť) u tohto autora vždy priamo súvisia s malými dejinami (jednotlivce).

12 Pozri napr. *tamže*, s. 62.

13 Pozri Finck, c. d., s. 281.

Treba spomenúť, že osobitnou interpretačnou komplikáciou je nedostatočne transparentná editorsko-textologická príprava Roznerových kníh.¹⁴ Z tohto dôvodu musí bádateľ svoje analyticko-hodnotiace reflexie, najmä pokiaľ ide o kompozíciu kníh, jednotlivé detaily či štylistiku (napr. duplicitné motívy vo viacerých textoch a pod.), vždy do istej miery relativizovať. Platí však, čo povedal v úvode k románu *Sedem dní do pohrebu* Vladimír Petřík: „Roznerov opus je žánrovo viacznačný. Má prvky dokumentu, pamäťového segmentu, spomienkovej prózy, románovej kompozície. (...) Žánrová mnohoznačnosť či neurčitost v ničom neoslabuje silu vypovedaného.“¹⁵ Podobná charakteristika, najmä pokiaľ ide o žánrovú viacznačnosť, platí aj v prípade ďalších dvoch kníh. Charakter rozprávača, jeho životného priestoru a najmä celková sugescia próz sú však nepochybne autonómnym tvorivým príspevkom, hodnotou nezávislou od definitívnej edičnej podoby kníh.

V obojsmernom semiotickom vzťahu medzi mestom a literárnym dielom je zvyčajne v recepcnom popredí zachytenie mestského priestoru v texte. Tento proces označujem pojmom textualizácia (mestského priestoru), chápem ho ako abstrakciu, reduktujúcu obojsmerný vzťah na jednosmerný vektor smerujúci od fyzicko-geografického a kultúrno-semiotického priestorového systému (mesto, resp. krajina) k jeho reprezentácii v literárnom diele (text). No semiotický proces funguje aj recipročne, literatúra (umenie) prispieva k vytváraniu „mentálnej mapy“¹⁶ istého priestoru (v našom prípade mesta) – čiže jestvuje tu potenciálna sila umeleckého textu ovplyvňovať či dokonca pretvárať iné semiotické systémy, v tomto konkrétnom prípade systém mesta.

Každé nové dielo, samozrejme, nanovo „konfiguruje“ aj autora, či pri najmenšom jeho „obraz“ v očiach percipienta. Pritom teraz nie je dôležité, či sa tento mentálny priestor u percipienta bezo zvyšku prekrýva s „rukolapnými“, „objektívnymi“, fyzickogeografickými súradnicami mesta, či s „objektívnou“ realitou, pokiaľ ide o osobnosť autora.¹⁷

Mentálna mapa mesta je teda približným ekvivalentom pojmu „vnútorné mesto“ Daniely Hodrovej, ktorý je v subordinačnej pozícii voči „textu mesta“, čo je „akýsi súhrnný text, zahŕňajúci všetky druhy textov, v ktorých je písané vonkajšie aj vnútorné mesto, teda ako texty architektonické, výtvarné, filmové, literárne a iné, tak ‚texty‘ žité, ktorými sú životné príbehy obyvateľov, spôsoby ich existencie, ‚bývaní‘ v meste. Prvé s druhými sú natoľko previazané, že vlastne i text, javiaci sa ako text vonkajšieho mesta (napríklad text architektonický), je

14 V doslovoch (*Noc po fronte*, *Výlet na Devín*) niečo z edičného procesu odkrýva V. Petřík, ktorý však nie je oficiálnym editorom kníh. Román *Sedem dní do pohrebu* (2009) nemá uvedeného žiadneho editora. Ako zostavovateľka a editorka *Noci po fronte* (2010) je v tiráži knihy uvedená autorova druhá manželka Sláva Roznerová. Pochybnosti o redakčných a editorských postupoch vyvoláva svojimi nedôslednosťami samotné vydavateľstvo Marenčin PT, resp. jeho majiteľ, ktorý napr. v knihe *Výlet na Devín* (2011) v úvode knihy ďakuje za výber, zostavu a prípravu knižného vydania Sláve Roznerovej (s. 4), no v tiráži na konci knihy (s. 160) sa pri mene Sláva Roznerová objavujú aj dve ďalšie, Vladimír Petřík a Katarína Marenčinová.

15 In: ROZNER, Ján: *Sedem dní do pohrebu*. 2. vydanie. Bratislava : Marenčin PT, 2009, s. 8.

16 K termínu bližšie pozri SCHLÖGEL, Karl: *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. München : Carl Hanser Verlag, 2003.

17 Odlišné mentálne mapy rovnakého mestského priestoru eviduje napr. Dagmar Mocná, ktorá porovnáva literárne spracovanie pražskej Malej Strany u Jana Neruda a Jakuba Arbesa a niektorých ďalších autorov druhej polovice 19. a 20. storočia (MOCNÁ, Dagmar: *Záludný svět Povídek malostranských*. Praha : Academia, 2012, s. 87 – 101).

v určitom aspekte vnútorný, ak vezmeme do úvahy, že sa stáva viac či menej živým rámcom textov príbehov, miestom žitia-čítania-písania¹⁸. Medzi mestom ako semiotickým priestorom a literárnym dielom by sme teda mohli identifikovať prinajmenšom dva typy vzťahov: už zmienenú textualizáciu (spisovateľ „reflektuje“ mesto, ktorého realie a štruktúra sa stávajú základom priestorových vzťahov vo vnútri literárneho diela) a asimiláciu (literatúra „intervenuje“ do mesta nielen prostredníctvom sekundárnych artefaktov, ako sú pamätne tabule, sochy, či iné memorabílie, no mesto sa pod vplyvom „mestotvornej“ lektúry stáva aj vždy iným, pozmeneným „textom“). V podobnom obojsmernom vzťahu sa teda ocitá tiež vzťah autora a autobiografického textu.

Roznerovo dielo sa úzko viaže na Bratislavu a autorova literárna tematizácia tohto mesta je v kontexte slovenskej tradície originálna nielen esteticky, ale aj z kulturológického či sociologického hľadiska. Špecifická je, okrem iného, v tom, ako úhňo textualizácia mesta (tvorba mestského priestoru v próze) úzko súvisí s problémom sebatvorby a textovej sebakonstruktúrie postavy spisovateľa a intelektuála ako špecifickej spoločenskej roly. V tomto zmysle môže analýza priestorových kategórií Roznerových próz prispieť aj do škály riešení takej zdanlivo vzdialenej problematiky, ako je identifikácia spôsobov, akými sa slovenskí spisovatelia tohto obdobia vymedzujú navonok, ako sa (seba)prezentujú a ako svoju spoločenskú rolu (seba)interpretujú. Roznerove autobiografické prózy sú dobovo signifikantným a zároveň individualizovaným príkladom takéhoto vymedzenia sa v umeleckom (literárnom), ale aj sociálno-politickom poli (P. Bourdieu), pričom existenciálne výlučný pocit subjektu voči svetu, voči „Dejinám“, spisovateľ tematizuje aj metonymicky, cez vzťah rozprávača svojich próz a konkrétneho mesta, Bratislavy. Roznerov osobnostno-mysliteľský profil sa v jeho prózach dá zostaviť aj tak, že pozorne sledujeme miesta, na ktorých sa v medzivojnovej či povojnovej Bratislave zdržiava, trajektórie, po ktorých sa pohybuje. Treba podotknúť, že má veľkú schopnosť umelecky aj dokumentárne presvedčivo evokovať jednotlivé miesta, zároveň je citlivý voči verejnému priestoru a urbanizmu mesta, v ktorom sa spájajú a prepletajú „veľké“ a „malé“ dejiny.

Roznerovo prirodzené sebasituovanie sa do dobového¹⁹ kultúrneho a sociálneho poľa, ako ho podáva vo svojich autobiografických prózach, korešponduje s fyzickým aj symbolickým pohybom rozprávača v priestore Bratislavy, resp. po jej konkrétnych, semioticky príznakových miestach, ba tento pohyb je jedným z charakteristických znakov jeho umeleckého jazyka. Práve preto sa mi v tomto prípade ako vhodný metodologický prístup javia teoretické rámce geopoetiky, ktorá sa ako interdisciplinárna literárnovedná orientácia zaujíma o vzťah medzi literárnou tvorivosťou a lokálnym kontextom a „kladie dôraz na obe strany procesu interakcie, teda na jednej strane na skúsenosť miesta (ktorá nevyhnutne zahŕňa subjektívne sprostredkovanie) a jej tvorivého stvárnenia, na druhej zas – opačne vzaté – na aktívnu funkciu miesta v tvarovaní tejto skúsenosti“.²⁰

18 HODROVÁ, Daniela: *Citlivé mesto. Eseje z mytopoetiky*. Praha : Akropolis, 2006, s. 36 – 37.

19 Prirodzene, pojem „dobový“ tu má dvojaký kontext, čiastočne sa týka „atmosféry“ medzivojnového obdobia, do ktorého sú dve Roznerove prozaické knihy (*Výlet na Devín*, *Noc po fronte*) zasadené, ale predovšetkým treba túto „dobovosť“ vnímať vo vzťahu k časovo-naratívnej perspektíve spomienkového rozprávania, ktorú zásadne formujú autorove postoje a skúsenosti s ďalšími desaťročiami 20. storočia.

20 Rybicka, c. d., s. 93, preložil R. P.

Pokiaľ ide o typológiu podob vzťahu medzi individuálnym pochopením a prezentáciou spisovateľskej roly a historickou podobou literárneho poľa v danom období, Ján Rozner patrí k výrazným typom slovenského spisovateľa po 2. svetovej vojne. Do procesu dynamickej a mnohými ruptúrami poznačenej „konštrukcie“ konkrétnej podoby tejto roly vstupovali v Roznerovom prípade priebežne mnohé relevantné faktory, okrem iných napr. jeho etnický pôvod, vnútorné introvertné usporiadanie a pocity sociálneho vylúčenia v mladosti, výrazná ideologická angažovanosť v oblasti kultúry koncom štyridsiatych a v päťdesiatych rokoch, existenciálna samota, ale aj samota ako „pracovná metóda“ kritika, neskôr konflikt s politickým establišmentom, emigrácia či napokon jeho posmrtný návrat do slovenskej literatúry.

Okrem týchto faktorov má v tomto individualizačnom procese výnimočné postavenie práve prirodzená „mestskosť“, čo si všimli viacerí recenzenti. Napríklad Vladimír Barborík v kritickej úvahe nad knihami J. Roznera konštatuje, že „sú to zároveň tak knihy miesta osvojujúce pre našu kultúru inak dosť ambivalentný priestor Bratislavy (v intenzite v slovenskej literatúre doteraz skôr zriedkavej), ako aj knihy spomienkové, texty pamäťovej rekonštrukcie osobnej biografie – a napokon ide o prozaicky najzaujímavejšie práce posledných rokov, ktoré sa bez ohľadu na interval medzi obdobím vzniku a publikovania (a bez ohľadu na skutočnosť, že sú vydané z pozostalosti) samozrejme zaradili do aktuálneho literárneho kontextu“.²¹ Aj Katarína Kucbelová uvažuje nad dôležitosťou „vplyvu“ konkrétneho mestského priestoru na osobnosť autora: „Je otázne, nakoľko toto uvažovanie v Roznerovi ovplyvnila Bratislava, mesto, v ktorom sa narodil a v ktorom žil prvú časť svojho života, mesto, ktoré práve počas Roznerovej mladosti zažilo hranice rôznych štátnych usporiadaní, mesto, ktoré bolo v ústraní a v ktorom sa stretávalo niekoľko krajín, kultúr a jazykov.“²² „Rozner, obohatený o skúsenosť svojej matky, ktorá bola česká Nemka, videl toto mesto z perspektívy, ktorá nie je častá, a mohol si ho dovoliť trochu demýtizovať.“²³ Vidiek, príroda sú zriedkavými a len doplnkovými, výletno-turistickými kulisami jeho próz. „*Záhada mu mohla byť ukradnutá a z ovocných stromov mal hrôzu.*“²⁴ Bratislavu v nich opúšťa zriedkavo a aj pri týchto cestách zostáva mesto kdesi v pozadí autorovho uvažovania ako referenčný rámec. Z istej komparatívnej perspektívy, ktorá však určite nie je pre „insiderského“ J. Roznera dominantná, vníma slovenskú metropolu na pozadí medzivojnového Liberca a povojnového Martina. Napríklad s nedostatkom urbánnosti Martina priamo súvisia aj pocity nespokojnosti s pravidelnými pobytmi v tomto meste, rodisku jeho manželky Zory Jesenskej, ktoré tematizuje v románe *Sedem dní do pohrebu*: „(...) *predsa však bol dušou a telom mestský človek, urbánny, ako sa hovorí cudzím slovom, urbánnemu človeku nakoniec tu predsa bolo tesno, vždy mu to po čase začalo byť clivo (...).*“²⁵

Na Roznerovu Bratislavu do značnej miery platí postreh Jiřího Cieslara venovaný Felliniho zobrazeniu Ríma v rovnomennom filme (*Roma*, 1972), mesto

21 Barborík, c. d., s. 60.

22 KUCBELOVÁ, Katarína: Spomienky z eldoráda zatuchnutosti. In: *Romboid*, roč. 45, 2010, č. 7, s. 16 – 17.

23 Tamže, s. 17.

24 Rozner, c. d., s. 259.

25 Tamže, s. 252 – 253.

je „predovšetkým dimenziou jeho osobnej pamäti, architektonickou a pocitovou inšpiráciou“.²⁶ Bratislavské interiéry a predovšetkým exteriéry (resp. pamäťové procesy spojené s ich textovou rekonštrukciou) v Roznerových prózach úzko súvisia s motívmi osamelosti, ale aj vylúčenia a traumy. Rekonštrukciu svojej emocionálno-intelektuálnej genézy spisovateľ postavil na princípe kontrastu až napätia: Miesta kultúrnej pamäti či kolektívneho významu sa uňho zvyčajne spájajú s individuálnym, často až intímnyim zážitkom či spomienkou, ich literárny opis potom vzniká organickým prepojením oboch prístupov. Spomeniem aspoň niekoľko takýchto miest. V knihe *Výlet na Devín* je centrálnym bodom kolízie kultúrno-historicky zaťaženého miesta a individua samotný Devín. Jeden z chlapčenských rodinných lodných výletov už bez zosnulého otca sa uskutoční v čase tamjšieho zhromaždenia fašizujúcich sa bratislavských Nemcov, teda akcie, ktorá je akýmsi indexovým znakom, stopou spusteného geopolitického pohybu, ktorý čoskoro takmer zmetie aj samotného J. Roznera. Sprievodná spomienková evokácia spoločných výletov s otcom vytvára charakteristickú roznerovskú paralelu medzi tragickou rodinnou udalosťou a blížiacou sa kolektívnou vojnovou kataklizmou. Devín je zároveň najzápadnejšou hranicou jeho bratislavského sveta, hranicou medzi domácim a cudzím: „*Devín patril k môjmu malému svetu rovnako ako naša kolónia, ako naša ulica, ktorá viedla ďalej popri barakovej kolónii k železničnej trati, za ktorou sa rozprestierala poprehýbaná zelená Kuchajda, ako cesta Záhradníckou ulicou do mesta (...)*“²⁷ V poviedke *Malá čítareň* z knihy *Noc po fronte* sa zase spája iniciačné stretnutie s ľavicovou tlačou (a vlastne aj s myšlienkami politickej a kultúrnej ľavice ako takými), ktorú gymnaziálny študent objavuje a číta v pobočke mestskej knižnice v novostavbe obytného súboru pre sociálne slabšie vrstvy Unitas na Šancovej ulici, s prvým stretnutím s neprijemnou sexuálnou skúsenosťou: „*(...) ukázal palcom pravej ruky bokom od seba, ta, kde ulica ústila na dnešné Račianske mýto, môžeme ísť na záchod, pokračoval rýchlo a sprisahanec-ky, väčšinou tam nikto nie je, a než niekto príde, budeme hotoví, bude to len chvíľa, uvidíte, ale ja som sa len díval ponad neho už ako zmrazený (...)*“²⁸ J. Rozner je fascinovaný rozpornosťou života, neustálym napätím protikladných síl v rôznorodom zmysle slova, nielen sociálnom: „*(...) nikto zo všetkých tých vykorisťovaných robotníkov, mestských zriadencov, štátnych a súkromných úradníkov, remeselníkov a pauperov nebol proti meštiakom, proti buržujom ako ja.*“²⁹ Opakovane sa vracia k téme Vydrice ako štvrte prostitútok a pochybných existencií, k mestskej pavlačovej chudobe, či k polokriminálnym vrstvám miestneho proletariátu. Treba si všimnúť aj zámerné obkružovanie centra, ktorému sa síce celkom nevyhýba, ale jeho životný, formotvorný priestor je inde, predovšetkým na východnej periférii medzivojrovej Bratislavy. „*Bývali na druhom konci Záhradníckej, na okraji mesta, kus ďalej sa vtedy začínali polia.*“³⁰ Centrum mesta navštevuje buď z rodinných (otec novinár sa pohyboval v redakciách, divadle a iných inštitúciách sídliačich v centre mesta), alebo pracovných dôvodov (aj J. Rozner od študentských čias prispieval

26 CIESLAR, Jiří: Fellini a město – Roma. In: *Priestor vo filme – Space in Film*. Editor Martin Kaňuch. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia – Slovensko, 2000, s. 210.

27 ROZNER, Ján: *Výlet na Devín*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 12.

28 ROZNER, Ján: *Noc po fronte*. Bratislava : Marenčin PT, 2010, s. 23.

29 Tamže, s. 46, poviedka *Manzardka*.

30 Rozner, c. d. 1, s. 55.

112 do rozličných novín či rozhlasu, navštevoval kultúrne podujatia a pod.). Centrum mesta je však najmä kontrastným priestorom, kde rozprávač spočiatku prežíva zmiešané pocity spolupatričnosti a zároveň osamelosti a spoločenského vylúčenia: „(...) v malej sále Reduty, predniesol Laco Novomeský, už vtedy nahrbený, svoju báseň o republikánskom Španielsku (...), keď som okolo seba videl ľudí, s ktorými som sa cítil spriaznený, aj keď ma nik z nich nepoznal, nik si ma nevšimol a o mne nevedel (...).“³¹ Celkom charakteristické je, že napokon sa vo svojom období „nie-pravdy“³² po skončení 2. svetovej vojny aj on stane obyvateľom centra, dnešnej Tallerovej, vtedy Stalingradskej, neskôr Volgogradskej ulice.³³

Rozprávačský subjekt Roznerových próz vo viacerých významoch postupuje proti prúdu času alebo sa pokúša z neho vystúpiť a týmto spôsobom „Dejiny“ dosiahnuť, vyrovnáť sa s nimi. Pokiaľ ide o naráciu, sledujeme zväčša retrospektívne rozprávanie, spomienky, taká je základná modalita rozprávača Roznera. V dejinno-politickom zmysle sa rozprávač štylizuje do roly outsidera, opakujú sa pulzačne prepojené motívy vrhnutosti do dejín a vyvrhnutosti prežívanej sekvencie dejín z racionality (rodinný *Výlet na Devín* v roku 1938, kde sa ocitnú „natruc“ aktuálnym udalostiam – prebieha tam veľké zhromaždenie bratislavských Nemcov demonštrujúcich podporu Ríši; román *Sedem dní do pohrebu*, v ktorom je rozprávač opäť „mimo doby“, mimo Dejín, resp. ich aktuálne dominujúcej, prevažujúcej interpretácie na začiatku normalizácie v sedemdesiatych rokoch 20. storočia; v poviedkovom súbore *Noc po fronte* sa táto osudová rozbíhavosť s aktuálne mocensky akceptovateľnou „Dejinnosťou“ prejavuje v neustálej rozprávačovej snahe prekonať vlastné spoločenské vylúčenie kvôli etnicko-náboženskému pôvodu, ako aj nižšiemu sociálnemu statusu). Roznerov rozprávač sa štylizuje nielen do roly outsidera dejín (pričom obdobie, keď ním nebol, len sporo komentuje), ale aj do roly outsidera mesta, Bratislavy. Jeho esejisticky ladené príbehy sa odohrávajú prevažne na dobovej mestskej periférii, resp. s ňou pracujú ako s dôležitým motívom (Zuckerman, Vydrlica, Trnávka, Ružinov a pod.). A napokon, ako samotár pôsobí J. Rozner aj mimo rámca svojich próz, jeho široký tvorivý záber zároveň naznačuje neukotvenie do niektorého z ľudských a profesionálnych spoločenstiev v oblasti slovenskej kultúry, nie náhodou nazval Pavol Števček svoj doslov k Roznerovmu knižnému literárnokritickému výberu *Sám kritik v literatúre*.³⁴

31 Rozner, c. d. 3, s. 51, poviedka Manzardka.

32 Taktó ho J. Rozner označuje v Autorovej záverečnej poznámke v knihe *Pohľad v zrkadlách*: „A chýba v ňom [v knižnom výbere, pozn. R. P.] aj všetko z konca štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov – nie z ohľaduplnosti k sebe a cudného sebazahalovania – ale preto, že tam by čitateľ darmo hľadal ‚momenty pravdy‘ (a normálne len tomu hodno venovať čas na čítanie), tam by našiel iba momenty nie-pravdy, prednášané s pátosom človeka doby, presvedčenej o sebe, že ňou sa konečne skončila predhistória ľudstva a začali sa jeho dejiny, ako aj so zaslepenou sebaistotou, úmernou vtedajšej vyvrhnutosti z racionalného myslenia a faktickej dejinnej kontinuity“ (ROZNER, Ján: *Pohľad v zrkadlách*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1969, s. 406).

33 Rozner, c. d. 1, s. 63.

34 V rámci diskusie o „dostatočnosti“ Roznerovej sebakritiky za jeho publicisticko-kritickú podporu totalitného komunistického režimu treba upozorniť práve na tento doslov Pavla Števčka v autorskom knižnom výbere z kritických textov J. Roznera *Pohľad v zrkadlách*. P. Števček v ňom hodnotí toto obdobie Roznerovej kritickej činnosti vcelku otvorene a jednoznačne: „Býval evidentne z najkategorickejších kritikov socialistického realizmu, autoritatívnym takisto ako nekompromisným a primerane ťiažavostným. Akže som spomenul, že nedlhá, avšak tiež nekrátka doba socialistickej ortodoxie v literatúre bola úrodou pre odrodu kritikov ideológov, nemohol som nemyslieť aj na Jána Roznera“ (Rozner, c. d. 4, s. 415).

Umelecky a myšlienkovy cenné je autorovo postavenie medzi rozličnými vertikálne (sociálne) aj horizontálne (geograficky) štruktúrovanými vrstvami, ktoré poznal z autopsie vďaka rozkývanému spoločenskému a sociálnemu statusu svojej rodiny. Toto postavenie sa ukázalo ako spisovateľsky maximálne produktívne, no ľudsky takmer neprekonateľne ťaživé. Rovnako dôležitá pre umelecky presvedčivý extrakt Bratislavy tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia je však aj jeho vnútorná danosť, jeho osobnostný typ, charakterizovaný udržiavaním sociálnej dištancie a pozorovacím talentom. Napokon, sám sa tak ako rozprávač predstavuje (či štylizuje): vystupuje najmä v role introvertného flanéra,³⁵ dištancovaného pozorovateľa, málokedy priameho aktéra. Človekom „medzi“ rôznymi svetmi bol najskôr nechtiac, neskôr azda aj zámerne: „*Opovrhoval som vzdialeným a nepriepustným svetom meštiactva, ktorý predtým mnou zaplesol dvere alebo ma bol ochotný vpustiť iba na ľudomilné audiencie, odcudzil sa mi blízky a známy svet periferie (...)*“.³⁶ Pôvodne sa uňho táto pozícia formovala v rodine, etnicky a jazykovo rôznorodej, ktorá sa najmä po predčasnej otcovej smrti ekonomicky zosúvala zo strednej do nižšej vrstvy osídľujúcej bratislavské predmestia, neskôr sa rozvinula aj o roviny ideologické, kultúrne, politické, až sa v ňom natrvalo usadil pocit nezaradenosti, ktorý sa neskôr prejavil aj v priestorovej poetike jeho próz.

Detský vstup do sveta sociálnych rozdielov, iniciálny akt sociálneho poníženia, tematizuje J. Rozner v poviedke Obedy (*Noc po fronte*). Po smrti otca má prispieť do rodinného rozpočtu dávaním súkromných hodín, no spôsob, ako s ním v zámožnejších rodinách zaobchádzajú, ho nepríjemne zasiahne. Tieto osobné zážitky z bratislavských predsiení lepších meštianskych domácností, spolu s neskôršou fascináciou lavicovou umeleckou avantgardou, s udalosťami španielskej občianskej vojny či nástupom Hitlera v Nemecku, v ňom utvrdzujú lavicovú, neskôr komunistickú orientáciu. Z tohto uhla pohľadu potom vidí aj nedokonalosti medzivojnovej demokracie, „(...) *tej handry, tej starej flandry, ktorá svoj nárok na existenciu, svoje právo na život mohla dokazovať jedine tým, že sa kýmkoľvek dávala znásilňovať, oplľúvaná, vysmiata, strhaná stará cundra, ešte trpená, ale už len dosluhujúca, čakajúca, až ju konečne umlúti na smrť niektorý jej príživník (...)*“.³⁷

Medzivojnová Bratislava je pomerne málo „vyťažným“ priestorom slovenskej prózy. K nemnohým textom tematizujúcim toto prostredie cez prizmu slovenského intelektuála, ktoré sa v týchto súvislostiach zvyčajne zmieňujú (napr. *Laco a Bratislava* Ivana Horvátha, *Zlatá fantázia* Tida J. Gašpara, niektoré časti románu J. Jesenského *Demokrati* a pod.), pridáva J. Rozner rozdielny, v mnohom veľmi kritický pohľad na mesto a jeho obyvateľov. Jednak je na rozdiel od väčšiny vtedajších slovenských spisovateľov autochtónnym obyvateľom tohto mesta, zároveň však vďaka svojmu rodinnému pozadiu dokáže už od detstva bratislavský priestor ako špecifický urbanisticko-kultúrny celok vnímať komparatívne: „*Mal som rád Liberec, bolo to naozajstné mesto. Bolo viac mestom ako Bratislava. Nebol by*

35 Walter Benjamin označuje v štúdií Paríž, hlavné mesto XIX. storočia v súvislosti s Baudelaierom pohľad flanéra za „pohľad odcudzeného“. „Dav je závojom, spoza ktorého máva flaneurovi známe mesto ako fantazmagória. Raz sa v nej ukazuje ako krajina, inokedy ako svetlica“ (BENJAMIN, Walter: *Iluminácie*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 188).

36 Rozner, c. d. 3, s. 46.

37 Tamže, s. 19.

114 roč. 64, 2017, č. 2

som vedel povedať, v čom to bolo, veď Bratislava mala až raz toľko obyvateľov (alebo skoro raz toľko). Potom som raz usúdil, že starý Prešporok, hoci bol vždy prevažne nemeckým mestom – hradná štvrť patrila vždy nejakému veľkému uhorskému magnátovi, ale v ostatných častiach mesta žili meštania – napriek tomu to bolo pohraničné mesto Uhorska a nieslo veľmi zreteľne jeho stopy – prízemné alebo úbohé, jednoposchodové domčeky v centre mesta, niečo z balkánskej nedbanlivosti, zaprášenosť – kým Liberec bol Západ, vedel som, že Západ je inde, ale Liberec už bol jeho prísľubom, jeho predčasným zjavením.“³⁸ No Roznerov kritický a prísne racionálny naturel sa prejavuje aj v ďalších témach, napríklad odlišne stvárneným motívom „poslovenčovania“ Bratislavy, ktoré toto multietnické mesto podstupovalo od dvadsiatych rokov 20. storočia, novovzniknuté Československo bol „štát s ešte nevybaveným nacionalizmom väčšiny, ako aj menšín“.³⁹ Diskrétnu, sociálne bezbolestnú podobu kultúrno-jazykovej apropriácie priestoru nového hlavného mesta Slovenska možno zaznamenať napr. v novele Ivana Horvátha *Laco a Bratislava*. Laco prichádza z vidieka študovať do Bratislavy, zaľúbi sa do miestnej Slovenky Želky Kalnej a pri návšteve rodinného sídla Kalných, ktorí sú zároveň rodinnými priateľmi, s úprimnou radosťou konštatuje: „Aké pekné meno Salaš. Pocítil náhle lásku k pánu pravotárovi Kalnému, lebo tak pekne po slovensky pokrstil svoju vilu.“⁴⁰ Toto stotožňujúce prekrytie intímnych a národných citov ako istý umelecky regresívny motív je v slovenskej próze dvadsiatych rokov 20. storočia pomerne časté a objavuje sa najmä v dielach bližších k populárnym žánrom (Jolana Cirbusová: *Cez zatvorenú hranicu*, Anton Pridavok: *Svitane na východe* a iné). Humoristicko-satirický odstup od medzivojnového slovakizačného úsilia v Bratislave prejavuje v *Demokratoch* J. Jesenský: „Tisíc sedemdesiatjeden rokov minulo, čo po prvý raz boli na Morave vierozvestovia sv. Cyril a Metod a podľa niektorých najnovších historikov zastavili sa i na terajšom Slovensku. Za týmito oslavami, ktoré boli projektované na sedem dní, malo byť tristo-ročné jubileum, ako sa založila v Trnave prvá ‚slovenská‘ univerzita a malo sa oslavovať i jej zakladateľ, znamenitý ‚Slovák‘ Peter Pázmán. Potom sa malo sláviť stopäťdesiatročné jubileum narodenia básnika Jána Hollého, storočné jubileum vzniku hymny Hej, Slováci, šesť i polročné trvanie Slovenskej krajiny ako administratívneho celku a vo výhlade bol celoštátny zjazd hydrológov. Zástavy teda neschodili zo stĺpov a domov už vari pätnásť deň. Bola radostná nádej, že budú ševeliť ešte aspoň mesiac.“⁴¹

Tido J. Gašpar sa na proces etnickej „prestavby“ mesta díva salónne optimistickým pohľadom: „Česi mali svoje Plzenské dvory, svoje Budejovické budy, kde sa separovali, ale my Slováci sme sa usilovali vtrhnúť rovno do starých maďarsko-nemeckých pozícií a chystali sme sa ich okupovať. (...) Za nie dlhý čas už sa bratislavské noci ozývali slovenským zábavným ruchom. Ba stali sme sa priam hrdinami noci.“⁴² J. Rozner podobný motív nočného spevu, aj keď situovaného o vyše desaťročie neskôr, do roku 1938, stvárňuje s príznačne prevrátenou, kritickou optikou: „(...)

38 Tamže, s. 14 – 15, próza Matka.

39 PICHLER, Tibor: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 106.

40 HORVÁTH, Ivan: *Laco a Bratislava*. In: HORVÁTH, Ivan: *Dom s dvoma amormi*. Editor Karol Rosenbaum. Bratislava : Tatran, 1973, s. 84; pôvodne v knihe *Človek na ulici*, 1928.

41 JESENSKÝ, Janko: *Demokrati I*. Sobrané spisy Janka Jesenského, sv. 7. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1948, s. 215.

42 GAŠPAR, Tido J.: *Zlatá fantázia*. Bratislava : Tatran, 1969, s. 145 – 146.

zas tam jeden hlúčik spieval ,Slovák som a Slovák budem‘ a iný hlúčik ,Hej, Slováci‘ a jeden hlúčik skandoval ,Čecha do mecha a mech do Dunaja‘ a druhý hlúčik ,Slovensko Slovákom, Palestínu Židákom‘ (...).“⁴³

Roznerov autobiografický rozprávač sa v mladosti pohybuje v ideologicky príznakovom prostredí, nielen pokiaľ ide o sociálne kontakty (ľavicová mládež, noviny, kultúrne spoločenstvo) a interiéry (redakcie ľavicových novín a časopisov, verejné čítarne a pod.), ale aj exteriéry. Modernistická architektúra, ktorá v medzivojnovom období vyrastala (nielen) na okrajoch Bratislavy a stala sa konštantnou a semioticky relevantnou kulisou Roznerových próz, bola často úzko prepojená s ľavicovým intelektuálnym prostredím. Vybudovanie novej spoločnosti, kolektivismus, zmena a nastolenie nového spoločenského poriadku tvorili aj myšlienkové pozadie angažovanej architektúry, tak ako ju chápal bratislavský architekt Friedrich Weinwurm.⁴⁴ Práve jeho stavby (napr. Nová doba na Vajnorskej ul., Unitas na Šancovej ul.) sa objavujú v prózach J. Roznera ako dôležité „polohové signály“.

Hlavnou „metatémou“ Roznerových próz, ktorá sa ocitá trochu v zákrýte menších udalostí a početných asociatívnych reflexií, však zostáva vzťah „dejín“ a „Dejín“, individuálneho ľudského príbehu a abstraktného, neuchopiteľného Času, ktorý sa pokúšame na rozličný spôsob spútať svojimi naráciami. U J. Roznera je výsledkom tohto pokusu trpkosť, dezilúzia vyplývajúca z vedomia, že sám sa pokúšal zrovnáť Dejiny „do klusu dialektického materializmu aj historického materializmu (...)“⁴⁵ a že tento pokus skončil zničením mnohých individuálnych ľudských príbehov.

Roznerova textualizácia jeho vlastnej, „vnútornej“ Bratislavy nezostáva len sekundárnym procesom dotvárajúcim kulisy autorovho výskumu vzťahu individua a dejín, je jeho funkčnou súčasťou. Na základe výskumu staršej cestopisnej literatúry a bedekrov o Bratislave od obdobia osvietenstva po moderné obdobie, prichádza J. Tancer k názoru, že jednotlivé diela spája päť základných tém, ktoré konštruujú literárnu identitu Bratislavy: 1. Mesto na hranici, 2. Panoráma a architektúra, 3. Obyvateľ mesta, 4. Predmestie Viedne, 5. Mesto pôžitku.⁴⁶ Je do istej miery prekvapujúce, že Roznerove spomienkové esejistické prózy pracujú s ekvivalentnými tematicko-priestorovými konštantami, no na rozdiel od cestopisných žánrov, ktoré sa vyznačujú väčšou či menšou tendenciou desubjektívizovať predkladaný obraz mesta, J. Rozner v súlade s odlišnou žánrovou intenciou svojich próz týchto päť tematických konštánt kriticky, až subverzívne prehodnocuje, povrchový obraz z cestovateľských príručiek rozkladá racionálnou analýzou.

J. Rozner ako prozaik, už poučený vlastnou epizódou angažovaného umeleckého kritika z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia, po roku 1989 rezignoval na obnovenie svojich pozícií v rámci vonkajšej hierarchizácie literárneho života a sústredil sa na „benefity“ vyplývajúce z vnútornej, teda autonómnej hierarchizácie literárneho poľa, o čom svedčí už fakt posmrtného vydania týchto kníh, čím sa autor vzdal eventuálnej možnosti z nich mocensky či ekonomicky profitovať. Zvýraznila sa tak ich myšlienково-estetická, teda z hľadiska

43 Rozner, c. d. 3, próza Manzardka, s. 45.

44 Pozri MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Friedrich Weinwurm*. Bratislava : Slovart, 2014, s. 88.

45 Rozner, c. d. 3, s. 222.

46 Tancer, c. d., s. 192.

116 literárneho poľa autonómna hodnota.⁴⁷ Z hľadiska vnútornej hierarchizácie tohto poľa obsadil J. Rozner nepochybne dôležitú pozíciu existenciálneho hľadača tematizujúceho fakticitu vrhnutia človeka do ambivalentného procesu dejín.

Textualizáciou Bratislavy svojej mladosti sleduje J. Rozner až autoterapeutické ciele, jeho literárnu reprezentáciu mesta treba chápať aj ako súčasť procesov intelektuálnej a kultúrno-spoločenskej „reanimácie“ samotného autora, jeho vnútorného redefinovania a obnovy prostredníctvom spomienkového rozprávania. Okrem toho, pre oblasť presahujúcu úzky rámec slovenskej literatúry prinášajú Roznerove prózy dôležité svedectvo zvnútra o dianí v slovenskej kultúre tridsiatych až sedemdesiatych rokov 20. storočia. Pre záujemcov o mestský priestor Bratislavy sú zase tieto knihy zasväteným sprievodcom po jeho mnohých, dnes už často nejestvujúcich častiach.

Štúdia vznikla v rámci kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0052/16 *Slovenský spisovateľ ako sociálna rola: podoby, vývin, vzťah k sociálnej objednávke (Prenemy obrazu slovenského spisovateľa po roku 1945)*. Zodpovedný riešiteľ Doc. Mgr. Vladimír Barborík, CSc.

Pramene

- GAŠPAR, Tido J.: *Zlatá fantázia*. Bratislava : Tatran, 1969.
- HORVÁTH, Ivan: Laco a Bratislava. In: HORVÁTH, Ivan: *Dom s dvoma amormi*. Editor Karol Rosenbaum. Bratislava : Tatran, 1973, s. 64 – 129.
- JESENSKÝ, Janko: *Demokrati I*. Sobrané spisy Janka Jesenského, sv. 7. Liptovský Svätý Mikuláš : Transcius, 1948.
- ROZNER, Ján: *Noc po fronte*. Bratislava : Marenčin PT, 2010.
- ROZNER, Ján: *Sedem dní do pohrebu*. 2. vydanie. Bratislava : Marenčin PT, 2010. (Prvé vydanie r. 2009.)
- ROZNER, Ján: *Výlet na Devín*. Bratislava : Marenčin PT, 2011.

Literatúra

- BARBORÍK, Vladimír: Necelý život: poznámky k celku Roznerovho memoárového diela : Pri vydaní knihy Jána Roznera Výlet na Devín. In: *Romboid*, roč. 47, 2012, č. 3, s. 60 – 62.
- BENJAMIN, Walter: *Iluminácie*. Bratislava : Kalligram, 1999.
- BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : Host, 2010.
- CIESLAR, Jiří: Fellini a město – Roma. In: *Priestor vo filme – Space in Film*. Editor Martin Kaňuch. Bratislava : Sorosovo centrum súčasného umenia – Slovensko, 2000, s. 207 – 216.
- DERDOWSKA, Joanna: *Knitavá mozaika (Městský prostor a literární dílo)*. Příbram : Pistorius & Olšanská, 2011.
- Eperjesi tükkör*. Sturm, László – Dobsony, Erzsébet (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.
- FINCK, Almut: Pojem subjektu a autorství: K teorii a dějinám autobiografie. In: PECHLIVANOS, Miltos a kol. (eds.): Úvod do literární vědy. Praha : Hermann & synové, 1999, s. 279 – 289.
- HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město. Eseje z mytopoetiky*. Praha : Akropolis, 2006.

47 Pozri BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno : Host, 2010, s. 283 a n.

- HORVÁTH, Tomáš: „Ja“ ako detstvo, ako mesto, ako žáner a „ja“.
In: TARANENKOVÁ, Ivana (ed.): *Možnosti autobiografickosti*.
Bratislava – Trnava : Ústav slovenskej literatúry SAV –
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 91
– 129.
- KISS, Csaba G.: *Understanding Central Europe: Nations And
Stereotypes*. Budapest : Nap Kiadó, 2013.
- KOTYŇSKA, Katarzyna: *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo*.
Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 2015.
- KUCBELOVÁ, Katarína: Spomienky z eldoráda zatuchnutosti. In:
Romboid, roč. 45, 2010, č. 7, s. 12 – 17.
- LUKACS, John: *Budapest 1900. Portret miasta i jego kultury*.
Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, 2016.
- MALURA, Jan – TOMÁŠEK, Martin (eds.): *Město. Vytváření prostoru
v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava : Filozofická fakulta
Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
- MALURA, Jan – TOMÁŠEK, Martin (eds.): *Krajina. Vytváření
prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava : Filozofická
fakulta Ostravské univerzity, 2012.
- MOCNÁ, Dagmar: *Záludný svět Povědek malostranských*. Praha :
Academia, 2012.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Friedrich Weinwurm*. Bratislava : Slovart,
2014.
- NÜNNING, Angsar (ed.): *Lexikon der Literatur- und Kulturtheorie*.
Host, 2006.
- PICHLER, Tibor: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického
myslenia*. Bratislava : Kalligram, 2011.
- PURCHLA, Jacek: *Kraków w Europie Środką*. Kraków :
Międzynarodowe Centrum Kultury, 2016.
- RIPELLINO, Angelo Maria: *Magická Praha*. Praha : Argo, 2009.
- ROZNER, Ján: *Pohľad na zrkadlách*. Bratislava : Slovenský spisovateľ,
1969.
- RYBICKA, Elżbieta: *Geopoetyka*. Kraków : Universitas, 2014.
- SALNER, Peter a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava : VEDA, 1991.
- SCHORSKE, Carl E.: *Vídeň na přelomu století*. Brno : Barrister &
Principal, 2000.
- SOUKUPOVÁ, Blanka – HROCH, Miroslav – SALNER, Peter –
PAUKNEROVÁ, Karolína: *Cesty urbánní antropologie. Tradiční
– nové směry – identita*. Praha : Fakulta humanitních studií
Univerzity Karlovy v Praze, 2013.
- TANCER, Jozef: *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej
literatúre*. Bratislava : Kalligram, 2013.
- TARANENKOVÁ, Ivana: K autoportrétu literárneho kritika
v premenách doby : literárny kritik Ján Rozner v rokoch 1954 –
1963. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 3, s. 233 – 243.